

İHTİMAM ETİĞİ BAĞLAMINDA HÂKİMLİK VE CESARET İLİŞKİSİ*

(BEING A JUDGE AND COURAGE IN THE CONTEXT OF CARE ETHICS)

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KARACAN ****

ÖZ

Cesaret hâkimlerin sadece adil karar vermeleri için değil tüm yargılama süreçlerinde adil olabilmeleri için elzemdir. Ancak tahakküme dayalı ilişki ağları içinde kişilerin cesaretleri kırılmaktadır. Bu doğrultuda hukuk eğitimi hocaların öğrencilere tahakkümüne elverişli olduğu takdirde bu eğitim esnasında öğrencilerin cesaretleri kırılabilmektedir. Elbette hâkimlerin cesaret(i)sizliği sadece hukuk eğitiminin tahakküme elverişli yapısına indirgenemez. Hatta hâkimlerin esaret(i)sizliği özellikle olağanüstü rejimlerle sınırlı olmayacak biçimde onların siyasal iktidarlar karşısındaki konumlarından da bağımsız düşünülemez. Ancak hakimlerin siyasal iktidarlar karşısındaki tutumlarının temelini de hukuk eğitimi esnasında atıldığı ileri sürülebilir. Bu noktadan hareketle ihtimam etiği teorisyenlerinden Carol Gilligan ve Nel Noddings'in cesaret(i)sizliği değerlendirme tarzları hâkimlerin eğitilme biçimlerini kapsayacak biçimde onların cesaret(ini)sizliğini ele almaya elverişli olduğundan bu çalışmada Gilligan ve Noddings'in görüşleri çerçevesinde hâkimlerin cesaret(i)sizliği değerlendirilecektir.

^H Eserin Dergimize geliş tarihi: 11.03.2023. İlk hakem raporu tarihi: 25.03.2023.
İkinci hakem raporu tarihi: 05.04.2023. Onaylanma Tarihi: 05.04.2023.

* Tezden türetilmiştir. (Olcay Karacan, *İhtimam Etiğinden Hareketle Hukuk Eğitiminin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017).

** Doktor Öğretim Üyesi, Çukurova Üni. Hukuk F., Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

*** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0003-0066-8097.

Eserin Atf Şekli: Olcay Karacan, “İhtimam Etiği Bağlamında Hâkimlik ve Cesaret İlişkisi”, YÜHFD, C.XX, 2023/2, s. 229-245.

YUHF Vol. XX No.2 (2023)

Anahtar Kelimeler: hâkimlik, cesaret, Gilligan, Noddings, ihtimam etiği, hukuk eğitimi.

ABSTRACT

Courage is required not only for judges to make fair decisions, but also for all judicial processes to be fair. However, people are discouraged in terms of domination-based relationships. Since the legal education is generally characterized by domination of students by teachers, the students are often discouraged during this educational process. Courage or discouragement of judges cannot be reduced to the fact that legal education is based on domination, and the position of judges toward political powers cannot be ignored. Nevertheless, it can be argued that the attitudes of judges towards political power are based on legal education. From this point of view, the ways of evaluating courage or discouragement by the care ethics theorists Gilligan and Noddings are suitable for evaluating the courage or discouragement of judges, including the way they are trained. For this reason, in the article, the courage or discouragement of the judges will be discussed within the framework of the views of two philosophers.

Keywords: judge, courage, Gilligan, Noddings, care ethics, legal education.

GİRİŞ

Hukukçuların işlerini adaletin gereklerine uygun yapabilmeleri için onların dürüstlük, açık fikirlilik, dertlenerek ilgilenme gibi belirli erdemlere sahip olmaları gerekmektedir. Oysa her insan gibi hukukçuların da bu erdemleri kendiliğinden kazanmaları mümkün olmadığından hukuk eğitiminin, hukukçuların bu erdemlere sahip olmasına ortam hazırlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Ancak sadece hukuk tekniğinin öğretilmesine dayalı hukuk eğitimi, hukukçuların belirli erdemleri kazanabilmelerine zemin hazırlamayacağı için, hukukçuların etik bakımdan da eğitilmeleri gerekmektedir.¹

Hukukçuların etik bakımdan eğitimi denilince akla ilk gelen erdem etiği yaklaşımı olsa da, erdem etiği yaklaşımı kişilerin karakterlerine ve

¹ Gülriiz Uygur, “Students’ Perception and Legal Education”, *Academic Learning in Law: Theoretical Positions Teaching Experiments and Learning Experiences*, (Eds. B.V. Klink - U. D. Vries), Edward Elgar Publishing, 2016, s. 223- 240.

karakterlerinin gelişimine odaklı olduğu için bu çalışmada erdem etiği yaklaşımından yola çıkılmamıştır. Bunun yerine ilişkilerin merkezi önemde olduğu ve kişileri ilişki kurdukları insanlarla birlikte kendilerini etik bakımdan olgunlaştırma üzerinden ele alan ihtimam etiği yaklaşımı tercih edilmiştir.²

İhtimam etiği yaklaşımında ihtimam göstermeye ve görmeye dayalı ilişkiler önem arz ettiğinden bu çalışmada da ihtimam üzerine kurulu ilişkilerin cesaret kazanmayla bağlantısı üzerinde de durulacaktır. Zira bu çalışmanın temel iddiası tahakküme dayalı ilişki ağlarının kişilerin cesaretlerini kırılmasına zemin hazırladığı için hukuk eğitimi hocaların öğrencilere tahakkümüne elverişli olduğu takdirde bu eğitim esnasında öğrencilerin cesaretlerinin kırılabileceğidir.³

Hukukçulara eğitim süreçlerinde nasıl cesaret kazandırılacağı hususunda ihtimam etiği teorisyenlerinden Noddings'in görüşleri yol göstericidir. Noddings her ne kadar hukukçu değilse de öğrencilere eğitim hayatlarında nasıl cesaret kazandırılacağı hususuyla hoca-öğrenci ilişkisi bağlamında ilgilenmiş bir eğitimcidir. Ancak Noddings, cesaret(i)sizliği kişilerin kendi kendileriyle ilişkilerinden hareketle değerlendirmemiştir. Oysa ihtimam etiği teorisinin kurucusu olan Gilligan cesaret(i)sizliği kişilerin kendi kendileriyle olan ilişkisini de hesaba katarak (sadece kadınların ve kız çocuklarının kendi kendileriyle ilişkisiyle sınırlı da olsa) ele almıştır. Bu noktadan hareketle hâkimlerin cesaret(inin)/sizliğinin sadece onların mizaçlarıyla ilgili bir husus olmadığı, onların cesaret(i)sizliğinin hem başkalarıyla hem de kendi kendileriyle olan ilişkilerinden bağımsız düşünülemediği ileri sürülebilir.

Elbette hâkimlerin cesaret(i)sizliği sadece onların nasıl bir hukuk eğitiminden geçtiklerine indirgenemez. Hâkimlerin cesaret(i)sizliği sadece olağanüstü rejimlerle sınırlı olmayacak biçimde onların siyasal iktidarlara yönelik tutumlarından bağımsız değilse de,⁴ yine de onların eğitime

² Olcay Karacan, *İhtimam Etiğinden Hareketle Hukuk Eğitiminin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 1-3.

³ Emre Şimsek, "Nel Noddings'in İhtimam Etiği Perspektifinden Hukuk Fakültelerinde Grup Çalışmaları: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 'Hukuka Felsefeyle Bakmak' Grubu Örneği", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2022, s. 731-733.

⁴Hakimlerin cesaretsizliğinin olağanüstü rejimlerle sınırlı olmayacak biçimde yargının siyasallaşmasına zemini olduğu söylenebilir. Zaten Mithat Sancar'a göre "...Siyasal Yargı"dan söz edebilmek için mahkemelerin açıkça siyasi otoritenin emri doğrultusunda davranmaları şart değildir. Şayet mahkeme, kararını verirken hukuku ve adaleti değil, egemen ya da resmi ideolojiyi veya "devlet aklını" referans alıyorsa, ortada "siyasal YUHFD Vol. XX No.2 (2023)

biçimleriyle ilgisi inkar edilemez. Bu noktadan hareketle Gilligan ve Noddings'in cesaret(i)/sizliği değerlendirme tarzları hâkimlerin eğitime biçimlerini kapsayacak biçimde onların cesaret(ini)/sizliğini ele almaya elverişli olduğundan onların görüşleri çerçevesinde hâkimlerin cesaret(i)/sizliği ele alınabilir. Ancak onların görüşleri çerçevesinde hâkimlerin cesaret(ini)/sizliğini artışabilmek için aşağıda Gilligan ve Noddings'in ihtimam etiğı anlayışlarından kısaca bahsedilecektir. ⁵ Bu noktadan hareketle Gilligan ihtimam etiğı teorisinin kurucusu olduğundan ve bu teoriye getirilen eleştirilerden sonra kendi ihtimam etiğı anlayışını gözden geçirmiş olduğundan ilk önce onun görüşlerinden hareketle cesaret/sizlik tartışılacaktır. ⁶

I. GILLIGAN'IN İHTİMAM ETİĞİ ANLAYIŞI VE CESARET/SİZLİK

İhtimam etiğı teorisi ilk kez Gilligan'ın kadınların hayat deneyimleri erkeklerin hayat deneyiminden farklı olduğu için kadınların etik problemlere erkeklerden farklı yaklaşacağı iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Gilligan, kadınların çocukları eşleri vs. yakın ilişki içinde oldukları kişiler başta olmak üzere pek çok insanın bakım ve gözetim sorumluluğunu üstlendikleri için onların hayat deneyimlerinin bu ilişki ağıları etrafında şekillendiğini ifade etmektedir. Bu nedenle kadınların kimliklerini ilişki ağılarına göre oluşturduklarını belirtmektedir. Erkeklerin ise hayatlarının merkezinde başkalarının bakım ve gözetim sorumluluğı olmadığı gibi yakın ilişki ağılarının erkeklerin hayatlarının odağında yer almadığını bu nedenle erkeklerin kimliklerini başkalarından bağımsızlık ve bireysellik üzerinden kurduklarını iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle Gilligan, kadınların yakın ilişkilerini yaşamalarının merkezinden gördükleri için onlar ağısından bağılanmanın ve yakınlığın önemli olduğunu, ancak erkekler başkalarının

yargı" olarak nitelenebilecek bir durum var demektir. ..." Bkz. Mithat Sancar,, *Devlet Aklı Kısıkcında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 190.

⁵ İhtimam etiğı teorisi Gilligan ve Noddings'in çalışmalarından ibaret değıldir Ancak Onlar, cesaret(e)/sizliğe kendi çalışmalarında özel önem verdikleri için bu çalışmada onların ihtimam etiğı anlayışlarıyla sınırlı kalınacaktır.

⁶ İhtimam etiğı teorisi ilk kez 1980'lerde Gilligan'ın çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Ve ihtimam etiğı teorisine psikoloji siyaset bilimi, felsefe, eğitim vs. pek çok farklı alandan gelen kişilerin eleştirileriyle bu teori geliştirilmektedir. Gilligan teorisine psikoloji siyaset bilimi, felsefe, eğitim vs. pek çok farklı alandan gelen kişilerin eleştirilerinden beslenerek zaman içinde kendi ihtimam etiğı anlayışını gözden geçirmiş ve daha da geliştirmiştir.

Bkz. Karun Çekem, "Etik ile Politikanın Kesişiminde İhtimam", *Humanities Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 16, 2020, s. 67.

YÜHFD Cilt: XX Sayı:2 (2023)

bakım sorumluluğunu üstlenmedikleri için onların kimliklerini yakın ilişki ağlarını merkeze alarak oluşturmadıklarını söylemektedir. Dolayısıyla yakın ilişki ağlarının erkeklerin hayatlarının merkezi olmamasının onların başkalarıyla aralarına mesafe koyabilmelerine imkân hazırladığı için onların bağımsızlaşabildiklerini belirtmektedir. Bu bağımsızlaşmanın sonucunda erkeklerin kimliklerini başkalarından ayrı birer varlık olarak inşa ettiklerini iddia etmektedir.⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi Gilligan kadınların hayat deneyimleri erkeklerin hayat deneyimlerinden farklı olduğu için etik problemlere kadınlar ile erkeklerin aynı şekilde yaklaşmadıklarını dile getirmektedir. Bu noktadan hareketle Gilligan kadınlar için ilişkiler merkezi önemde olduğundan kadınların etik problemlerin hangi soyut kurallarla ve ilkeler ile ilgili olduğunu düşünmeden önce onların etik problemlerin ilgili olduğu kişileri ve ilişki süreçlerini anlamaya çalıştığını ileri sürmektedir.⁸ Bu doğrultuda Gilligan, kadınlar için yakın ilişki ağlarının korunması ve sürdürülmesi çok önemli olduğundan kadınların yalnızca soyut haklar ve ilkelere dayalı akıl yürütmediklerini belirtmektedir. Ancak Gilligan, kadınların erkeklerden farklı akıl yürütmesini kadınların hayat deneyimlerinin erkeklerden farklı olmasına dayandırdığı için bu akıl yürütme biçiminin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile olan bağlantısını yok saymamaktadır.⁹ Bilakis Gilligan kadınların etik problemlere sorumluluklarını ve ilişkilerini hesaba katarak yaklaşmalarının etik sorunlara farklı bir yaklaşım tarzı olduğunu ifade etse de onların hesaba kattığı ilişkiler ağının ve üstlendikleri sorumlulukların kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliklerle olan bağlantısını da gözden kaçırmamaktadır. Diğer bir ifadeyle Gilligan, kadınların hayatlarının merkezinde gördükleri ilişkilerin çoğunlukla kadınların ikincil konumda oldukları kişilerle olan ilişkiler ve üstlendikleri sorumlulukların onların kendi istek ve ihtiyaçlarını ikinci plana atarak başkalarının istek ve ihtiyaçlarına önem vermeye dayalı sorumluluklar olduğunu da gözden kaçırmamaktadır.¹⁰

⁷ Gilligan, *Kadının Farklı Sesi Psikolojik Kuram ve Kadının Gelişimi*, (Çev. Duygu Dinçer, Fulden Arısan, Merve Elma), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 47-66; Carol Gilligan, *In a Different Voice*, Harvard University Press, 2009, s. 5-24; Carol Gilligan, "In a different voice: Women's conceptions of self and of morality", *Harvard Educational Review*, 1977, Vol 47/4, s. 481-490.

⁸ Lawrence A. Blum, "Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory" *Ethics*, 1988, C. 98. S. 3, s. 472-478.

⁹ Gilligan, 2017, s. 263-277; Gilligan, 1977, s. 481-491.

¹⁰ Gilligan, 2017, s. 63-71.

Gilligan'a göre etik sorunlar insan ilişkileriyle ilgili sorunlar olduğundan kişilerin insan ilişkilerine yaklaşım biçimi etik problemlere yaklaşım tarzını doğrudan etkilemektedir. Bu noktadan hareketle Gilligan kadınların etik problemlere insanların içinde buldukları ilişkileri ve sorumlulukları ön plana alarak yaklaştıklarını belirtmektedir. Ancak kadınların etik problemlere soyut haklar ve ilkeleri ön plana alarak yaklaşmalarının, onların etik bakımdan yetersiz varlıklar oldukları anlamına gelmediğini söylemektedir. Diğer bir ifadeyle kadınların etik problemleri erkeklerden farklı biçimde ele aldıkları için onların ahlâk bakımından erkeklerden aşağı varlıklar olmadıkları sadece kadınların yaşam deneyimleri erkeklerden farklı olduğu için etik problemler karşısında erkeklerden farklı bir akıl yürüttüklerini belirtmektedir.¹¹

Gilligan haklara ve ilkelere dayalı etik yaklaşımlarla ihtimama dayalı etik anlayışın biraya gelmesinin ahlâki olgunluğa erişim için gerekli olduğunu da ifade etmektedir. Dahası bu bir araya gelişin ilişkilerle mümkün olduğunu dile getirmektedir.¹² Ancak burada tahakküme dayalı ilişkiler yerine eşitliğe dayalı ilişkileri kastettiğini özellikle vurgulamaktadır. Zira Gilligan tahakküme dayalı ilişki ağlarının içinde başkalarının istek ve ihtiyaçlarını ön plana alarak sorumluluk üstlenmelerinin kadınların kendilerine yabancılaşmalarına neden olduğunu söylemektedir. Bu yabancılaşmanın da kadınların dünyayı güç sahiplerinin özellikle de erkeklerin gözünden görmelerine yol açtığını ifade etmektedir. Dahası kadınların tahakküme dayalı ilişkiler ağı altında kendi kendilerini var etmeye çalıştıklarında bu ilişkileri korumak uğruna ilk önce kendi kendileriyle ilişkilerini gözden çıkardıklarını belirtmektedir.¹³

Gilligan tahakküme dayalı ilişkileri koruyabilmek uğruna kadınların düşündüklerini söylemeye korktuklarını öne sürmektedir. Şöyle ki kadınlar konuşurlarsa başkalarının onları kınayacağından, suçlayacağından, inciteceğinden, dinlemeyeceğinden veya anlamayacağından korktukları için kendi seslerinden vazgeçtiklerini söylemektedir. Dahası bazı kadınlar başkalarının hoşuna gitmeyecek şeyleri söylemek bir yana bunları bildiklerinin dahi fark edilmesini istememektedirler. Hatta Gilligan bazı kadınların başkalarının hoşuna gitmeyecek şeyleri bildiklerin fark edilmesinin kendileri açısından partnerleri tarafından terk edilmelerine neden olabilecek kadar tehlikeli bulduklarını iddia etmektedir.¹⁴ Bu

¹¹ Çekem, 2020, s. 67-72.

¹² Gilligan, 2017, s. 273-277; Blum, 478.

¹³ Gilligan, 2017, s. 14-25

¹⁴ Gilligan, 2017, s. 9-13

noktadan yola çıkan Gilligan “ *kişinin bildiklerini bilmiyor hale gelmesi; kendi sesini işitme ya da dinleme zorluğu; zihin ve beden, duygu ve düşünceler arasındaki kopukluk ve kendi iç dünyasının sesini taşımaktansa üstünü örtmeyi yeğleme. Bu yüzden de ilişkiler artık kişinin iç dünyası ile başkalarının dünyası arasındaki bağlantıları keşfetme kanalları ağlayamaz hale gelir.*”¹⁵ demektedir.

Gilligan etik problemlerin insan ilişkileri problemleri olduğunu, ilişkilerin sadece empati kapasitesi veya başkalarını kavrama kapasitesi ile sınırlı bir biçimde değerlendirilmemesi gerektiğini ve ilişkiler için sesin çok önemli olduğunu ileri sürmektedir. O, bir sese sahip olmanın insan olmak demek olduğunu, söyleyecek bir şeyinin olmasının ise kişi olmak anlamına geldiğini söylemektedir. Kadınların kendi seslerine sahip olmasının engellenmesinin, yani onların seslerinin bastırılmasının, onları aslında insan olarak kabul etmemek anlamına geldiğini iddia etmektedir.¹⁶ Bu doğrultuda kadınların ilişkilerini korumak uğruna kendi seslerinden vazgeçtiklerinde kendi insanlıklarından da vazgeçtikleri ileri sürülebilir.

Gilligan kadınların cesaretleri kırılarak sesleri bastırılrsa da, onların kendi seslerini yeniden kazanmalarının imkânsız olmadığını, bunun için ilk önce onların kendilerine karşı duyarlı olmaları ve özen göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Gilligan kadınların bunu başarabilmeleri için kendilerine ihtimam göstermek başta olmak üzere kendilerine yönelik bazı sorumlulukları üstlenmeleri gerektiğini söylemektedir.¹⁷

Gilligan kadınların kendi seslerini yeniden kazanabilmeleri için onların kendilerine yönelik üstlenmeleri gereken sorumluluklardan birinin dürüstlük olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Şöyle ki Gilligan’a göre kadınlar tahakküme dayalı ilişkiler ağında ergenliklerinden başlayarak dünyayı güçlülerin özünden görececek biçimde yetiştirildikleri için kadınların kendi seslerini ve soluklarını kaybederken aynı zamanda zihin berraklıklarını yitirdikleri için dürüstlüklerini kaybettiklerini iddia etmektedir. Dahası kadınlar zihin berraklıklarını yitirdiklerinde onların kendi dünyaları ile başkalarının dünyaları arasında anlamlı bağlantılar kurma yollarının tıkanıp kaldığını söylemektedir. Böylelikle kadınlar başkalarıyla zihin açıcı bağlantı kuramadıklarında kendilerine yabancılaştıklarını ve bu yabancılaşma sürecinde de cesaretlerinin kırıldığını ileri sürmektedir. Bu noktadan yola çıkarak kadınlar cesaretlerini yitirdiklerinde başka dünyalarla anlamlı

¹⁵Gilligan, 2017, s. 27.

¹⁶Gilligan, 2017, s. 8-23

¹⁷Gilligan, 2017, s. 14-15

¹⁸ Gilligan, 2017, s. 138-140.

bağlantılar kurmak yerine eşitsizliğe ve bağımlılığa dayalı ilişkiler içinde kendilerini var ettikleri takdirde onların dürüst insanlar olma olasılıklarının da ortadan kalktığını öne sürmektedir.¹⁹

Gilligan kadınların erkeklerden farklı akıl yürütmesinin sadece biyolojik farklılıklardan kaynaklı olmayıp bu akıl yürütme biçimin toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle doğrudan ilgili olduğunun da farkındadır. Bu noktadan hareketle Gilligan, tahakküme dayalı ilişkileri dışlayacak biçimde kadınların eşitliğe dayalı ilişkiler kurarak ve kendi istek ve ihtiyaçlarını ikinci plana atmadan sorumluluk üstlendikleri takdirde ihtimama dayalı bir ilişkinin ve farklı bir etik anlayışın anlamlı olduğunun altını çizmektedir.²⁰ Ancak böyle bir etik anlayış oluşturabilmesi için kadınların kendi kendileriyle olan ilişkilerini gözden geçirmeleri gerektiğini söylemektedir. Diğer ifadeyle Gilligan kadınların sadece başkalarına ihtimam göstermekle yetinmeyip kendilerine de önem vererek kendi istek ve ihtiyaçlarında da duyarlı davranarak kendilerinin de hak sahibi birer insan olduklarını unutmadan eşitlikçi bir biçimde ilişkilerini korumaya ve sorumluluk üstlenmeye dayalı ahlâk anlayışı geliştirmeleri gerektiğini söylemektedir.²¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Gilligan kadınların ergenlikten başlayarak cesaretlerini kaybetme süreçlerine ihtimam etiği teorisinde yer açtığı gibi cesaret kırılmasının dürüst bir insan olmayı nasıl engellediğini de ortaya koymuştur. Ancak cesaret kırılmasını sadece kadınların yaşadığı bir süreç olmadığını her insanın hayatında cesaretini kırıcı veya arttırıcı üreçler bulunduğu belirtilebilir. Bu nedenle cesaret kazanmayı veya kaybetmeyi sadece kadınlarla sınırlı olarak ele almamış olan Noddings'in ihtimam etiği anlayışının da önemli olduğu söylenilebilir.

II. NODDINGS'İN İHTİMAM ETİĞİ ANLAYIŞI VE CESARET/SİZLİK

Noddings'in ihtimam etiği anlayışı özellikle anne- çocuk ilişkisi ve hoca -öğrenci ilişkisi başta olmak üzere karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkilerin taraflarının birbirine karşı sorumluluklar üstlenmeleri üzerine kuruludur. Bu nedenle ihtimam gösterme kadar ihtimam görmede onun etik anlayışının bir parçasıdır.²²

¹⁹ Gilligan, 2017, s. 25-31.

²⁰ Gilligan, 2017, s. 50-71.

²¹ Gilligan, 2017, s. 50-71; Gilligan, 1977, s. 488-492.

²² Nel Noddings, *The Challenge to Care in Schools: an Alternative Approach to Education*, New York Teachers College Press, 1992, s. 45, Roger Bergman, "Caring For The Ethical YÜHFD Cilt: XX Sayı:2 (2023)

Noddings ihtimam göstermeyi ahlâklı bir insan olmanın olmazsa olmazı olarak görmektedir. Ve ihtimam göstermeyi doğal ihtimam gösterme ile etik bakımdan ihtimam gösterme olarak ikiye ayırmaktadır. Noddings doğal ihtimam göstermeyi, anne çocuk ilişkisi başta olmak üzere insanların yakınlarına olan duygusal eğilimleriyle açıklamaktadır. Ancak etik bakımdan ihtimam göstermeyi ihtimama dayalı ilişki sürecinde ilişkinin taraflarının anlamlı biçimde birbirlerine ihtimam göstermelerine dayandırmaktadır.²³ Zaten Noddings'e göre aktif bir çaba göstermeden kişilerin ahlâk sahibi varlık olması mümkün değildir. Ancak Noddings etik sorumluluğa dayalı ihtimam gösterebilmek için de duygusal motivasyonların itici gücünü inkâr etmemektedir. Diğer bir ifadeyle Noddings etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi doğal ihtimam gösterme olanağının üzerinden inşa etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Noddings'in doğal ihtimam gösterme ile etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi keskin çizgilerle birbirinden ayırmadığı ileri sürülebilir.²⁴

Noddings doğal ihtimam göstermeyi çoğunlukla anne-çocuk ilişkisi üzerinden örneklerle açıklamakla beraber doğal ihtimam gösterebilmek için kadın olmanın tek başına yeterli olduğunu iddia etmemektedir. O, bütün insanların ilişkisel varlıklar oldukları için erkeklerinde insanlarla kurdukları ilişkilerle insanların ihtimam gösterme becerilerini geliştirebileceklerini belirtmektedir²⁵

Noddings, her ne kadar bütün insanların ilişkisel varlıklar oldukları için erkeklerin de ihtimam gösterme becerilerini geliştirebileceklerini söylese de kendi ihtimam etiği anlayışını kadın deneyimlerinden hareketle oluşturduğunu söylemektedir. Bu noktadan hareketle Noddings, kadınların çoğunlukla etik problemlere soyut ilke ve kurallardan hareketle yaklaşmayıp, onların içinde bulunulan duruma ve ilişki sürecine odaklanarak kendi kişisel sorumluluklarını da hesaba katarak etik problemleri değerlendirdiklerini söylemektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta Noddings kadınların etik problemleri değerlendirirken kadınların soyut ilke ve kuralları hiç dikkate almadıklarını iddia etmemesidir. O, sadece kadınların soyut ilke ve kuralları başlangıç

Ideal: Nel Noddings on Moral Education", Journal of Moral Education Volume 33/2, 2004, s. 149-162.

²³ Nel Noddings, *Starting at Home: Caring and Social Policy*, University of California Press, 2002, s. 2-19.

²⁴ Nel Noddings, *A Feminine Approach to Ethics Moral Education*, University of California Press, Second Edition, 2003, s. 7-29.

²⁵ Noddings, 2002, s. 205-230.

noktası olarak kabul ederek etik problemlere yaklaşmadığını söylemektedir.²⁶

Noddings bir insanın herkesle yakın ilişki içinde bulunması mümkün olmadığından herkese ihtimam gösteremeyeceğini belirtmektedir. Ancak insanların müşkül durumdan olanlar başta olmak üzere yakın ilişki içinde olmadıkları insanları da önemseyebileceklerini belirtmektedir. Bu noktadan yola çıkarak ihtimam gösterme ve önemseme arasında da bir ayırım yapmaktadır. Önemsemenin kişilerin bire bir ilişkiler içinde olmadıkları insanların içinde buldukları adaletsiz durumları düzeltmek için de bir şeyler yapma motivasyonu sağlayacağını ileri sürmektedir. Ancak ihtimam göstermenin bire bir ilişkiler sayesinde öğrenilebileceğini söylemektedir.²⁷

Noddings ilişkiyi ilişkinin taraflarının kişisel deneyimleriyle oluşturulan ve geliştirilen karşılıklı bağlar olarak tanımlamaktadır. Bu noktadan hareketle kendi ihtimam etiği anlayışını insanın içinde bulunduğu ilişkiler ağı bağlamında ilişkilerini sürdürmesi, geliştirmesi ve zenginleştirilmesi sorumluluğundan hareketle geliştirmek istemektedir.²⁸ Bu nedenle Noddings'in ihtimam etiği anlayışının insanların ihtiyaçlarına duyarlı olmaya ve ihtimam göstermenin karşılıklı olarak ilişkide bulunan insanların birbirlerinin etik bakımdan olgunluğa erişme sürecini destekleme ve geliştirmeye dayalı olduğu söylenebilir.

Noddings'in cesaret(i)/sizliği ele alış biçimi de hoca-öğrenci ilişkisinde öğrencilerin etik bakımdan olgunluğa erişme sürecini desteklemek ve geliştirmekle ilgilidir. Bu doğrultuda Noddings öğrencilerin etiğe uygun davranışlarının onaylanmasının onları cesaretlendirdiğini belirtmektedir. O öğrencileri eğitim sürecinde cesaretlendirebilmek için öğrenciler ile hocalar arasındaki diyaloga dayalı bir eğitim anlayışına vurgu yapmaktadır.²⁹ Ancak diyalog kişiler arası eşitlikçi iletişim gerektirdiğinden tahakküme dayalı ilişkilerle diyalogun birlikte yürümesi mümkün değildir.³⁰ Dahası hocalar ile öğrenciler arasında diyaloga dayalı bir eğitim olabilmesi için öğrencilerin özerk birer kişi olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürülebilir. Bu nedenle diyaloga dayalı eğitimle ilişkisel özerklik arasında ilgi kurulabilir.

²⁶ Noddings, 2003, s. 40-46.

²⁷ Noddings, 2003, s. 9-18.

²⁸ Noddings, 2003, s. 9-12.

²⁹ Bergman, 2004, s. 152-156.

³⁰ Paulo Freire: *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.s. 70-80.

İlişkisel özerklik anlayışı kendi kendine yeten kendi başına bağımsız insan tasarımına dayalı özerklik anlayışından farklı olarak özerkliğin başka insanlarla ve bu insanlarla kurulan ve geliştirilen ilişkilere dayalı etik davranabilme kapasitesiyle ilgilidir. Ancak bu özerklik anlayışı her türlü ilişkiyi değil sadece ihtimam görmeye ve göstermeye dayalı ilişkileri içermekte ve tahakküme dayalı ilişkileri dışlamaktadır.³¹

Tahakküme dayalı ilişki ağları içinde yaşamının kişiler bakımından cesaret kırıcı yönleri düşünüldüğünde hukuk eğitimi genellikle hocaların öğrencilere tahakküm etmelerine elverişli olduğu takdirde hukuk eğitimi sürecinde öğrencilerin cesaretlerinin kırıldığı iddia edilebilir.³² Bu doğrultuda hukukçulara eğitim süreçlerinde cesaret kazandırılması gerektiği hususunda ihtimam etiği teorisyenlerinden Noddings'in görüşlerinin yol açıcı olduğu söylenebilir.³³

Elbette hâkimlerin cesaret(i)/sizliği elbette sadece onların nasıl bir hukuk eğitiminden geçtiklerine indirgenemez. Hatta onların cesaret(i)/sizliği sadece olağanüstü rejimlerle sınırlı olmayacak biçimde siyasal iktidarlara kurdukları her türlü ilişki biçiminden bağımsız değildir. Ancak hâkimlerin siyasal iktidarların işlerine müdahaleleri karşısındaki cesaret(i)/cesaretsizliği de onların eğitilme biçimleriyle yakından ilgilidir.

III. HÂKİMLİK VE CESARET/SİZLİK

Cesaret hâkimlerin sadece mizaçlarıyla alakalı bir husus olmayıp, onların işlerini gereği gibi yapabilmesi için gerekli erdemlerdendir.³⁴ Cesaretin aynı

³¹ Nadire Özdemir, "Aile Hukuku ve İlişkisel Özerklik", *Ankara Barosu Dergisi*, 2015, S: 4 s. 49

³² Karacan, 2017, s. 113-119.

³³ Noddidg'in öğrencilere cesaret kazandırılması hususundaki tespitleri ne kadar yol gösterici olursa olsun Noddidg'in cesaret ile bilgi arasında doğrudan bağ kurduğu ileri sürülemez.

³⁴ Bkz: Rollo May, *Yaratma Cesareti* (Çeviren Alper Oysal), Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 41- 42.

Cesareti bir erdem olarak görmemesine rağmen cesaretin ne'liğine ilişkin kanaati oldukça dikkat çekici olan Rollo May'a göre cesaret "sevgi saygı gibi kişi değerleri arasında yer alan bir erdem veya değer değildir. Cesaret tüm diğer kişi değerlerini ve erdemlerinin altında yatan ve onlara gerçeklik kazandıran temeldir. Cesaret olmaksızın sevgimiz salt bağımsızlık olarak solar. Cesaret olmaksızın sadakatimiz salt uyumculuk halini alır. Cesaret(course) sözcüğü Fransızca kalp anlamına gelen ceour ile aynı kökten gelir. Kalbin kollara, bacaklara ve beyne kan pompaladığı kanla tüm organlara işlev kazandırdığı gibi cesaret tüm psikolojik erdemleri olanaklı kılar. Cesaretin yokluğunda diğer değerlerden erdem müsveddeleri olarak söz edilebilir."

zamanda hâkimlerin adaletsizliğe yol açan koşulları görebilmeleri için gerekli olan dürüstlük, açık fikirlilik ve dertlenerek ilgilenme gibi erdemleri kazanabilmeleri için gerekli olduğu söylenebilir. Ancak her insana olduğu gibi hâkimlere de cesaret gökten zembille inmemekte veya onların cesaretleri kendiliğinden kırılmamaktadır. Onların da cesaret kazanmaları veya kaybetmeleri hem başkaları ile hem de kendi kendileriyle ilişki kurma biçimlerine bağlıdır. Bu noktadan hareketle ihtimam etiği yaklaşımının cesaret ile dürüstlük, açık fikirlilik ve dertlenerek ilgilenme erdemleri arasındaki bağlantıları kavramaya zemin hazırlayacağı söylenebilir.

Yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiği gibi Gilligan kendi ihtimam etiği yaklaşımının cesaret ile dürüstlük arasında kız çocukları ve kadınlarla sınırlı kalarak da olsa bağlantı kurmuştur. Şöyle ki Gilligan kadınların tahakküme dayalı ilişkiler ağında ergenliklerinden başlayarak kendi seslerini kaybederken aynı zamanda zihin berraklıklarını yitirme süreçlerinde kız çocuklarının ve kadınların dürüstlüklerini nasıl kaybettiklerini ele almıştır. Sonrasında kadınların ve kız çocuklarının dürüstlüklerini kaybettiklerinde başkalarının dünyalarıyla zihin açıcı bağlantılar kuramadıkları için nasıl cesaretlerinin kırıldığını ortaya koymuştur. Ancak bu *tahakküme dayalı ilişki ağları içinde kendi sesini ve zihin berraklığını kaybetmenin sadece kadınlara özgü bir durum olmadığı, bu ilişkiler ağında hukukçuların da cinsiyetleri ne olursa olsun her insan gibi kendi sesini unutabileceği rahatlıkla ileri sürülebilir*. Oysa Gilligan'ın isabetle belirttiği gibi bir sese sahip olmak insan olmak demektir. İnsanın sesinin unutulduğu alanlardan biri olan hukukta başkalarının sesini duyabilmek için kişinin önce kendi sesinin olduğunu fark etmesi gerekir. Bu noktadan yola çıkılarak tahakküme dayalı ilişkiler ağının insana kişi olduğunu unutturabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi bu ilişki ağında insanların zihin berraklığını kaybederken cesaretini de kaybettikleri ileri sürülebilir. Bu noktadan yola çıkıldığında tahakküme dayalı bir hukuk eğitiminin cesaret kırıcı yönleri göz önüne alındığında bu sürecin hâkimlerin kendi seslerini unutmalarına ve zihin berraklıklarını kaybetmelerine, dolayısıyla da onların kendilerine karşı dürüstlüklerini yitirmelerine zemin hazırladığı ileri sürülebilir. Bu noktadan hareketle tahakküme dayalı bir hukuk eğitiminin cesaret kırıcı yönleri hukukçuların açık fikirli insanlar olmalarını da zorlaştırmaktadır. Oysa açık fikirliliğin başta hâkimler olmak üzere hukukçuların adaletsizliğe yol açan koşulları görebilmeleri için elzem olduğu ileri sürülebilir.

Uygur'a göre açık fikirlilik kişilerin yanılabilir insanlar olduklarını hesaba katarak kendi görüş ve inançlarını haklı nedenler karşısında

değiştirmeye hazır olmalarını gerektirmektedir.³⁵ Oysa kişilerin özellikle önyargılarına ve önanlayışlarına dokunan sorunlar karşısında açık fikirli olabilmelerinin kolay olmadığı ileri sürülebilir. Ancak bunu yapmak ne kadar zor olursa olsun hâkimler bunu yapamadıklarında yargının varlık nedeniyle kökten çatışan taraflılığın ve keyfiliğin hüküm sürmesinin kaçınılmaz olduğu ileri sürülebilir. Ancak Mithat Sancar/ Eylem Ümit'e göre “Önanlayış sorununun gerçekçi ve samimi bir şekilde tespit edilmesi uygulama sürecinde önanlayışın oynadığı rolün açığa çıkarılması, her bir olayda uygulayıcıların önanlayışının tartışılabilir ve denetlenebilir hale gelmesi, tarafsızlığın sağlanması bakımından izlenebilecek en etkili yollardır. Bu çerçevede, önanlayışın, uygulama sürecinin objektifliğini ve tarafsızlığını bozmasını önlemenin vazgeçilmez şartı, uygulayıcının bu anlayışı her ne pahasına olursa olsun yaşama geçirmeye değil, sürekli test edip düzeltmeye açık ve hazır bulunmasıdır. Burada, uygulayıcı, taşıdığı önanlayışın, normatif açıdan meşru olan ile normatif dayanağı olmayan unsurları arasında ayırım yapmak ve ikincileri kararına dayanak yapmaktan özenle kaçınmak zorundadır.”³⁶

Sancar/Ümit hâkimlerin önanlayışlarının gözden geçirebilmeleri için onların önanlayışlarının bilincine varmaları gerektiğini söylemektedirler. Onlar, hâkimlerin kendi önanlayışlarının farkına varmalarının ve onları hesaba katmalarının önanlayışları meşrulaştırmak için değil aksine bu önanlayışların hâkimlerin durumları anlama süreçlerini tahrif edip etmediğini kavrayabilmeleri için olduğunu önemle vurgulamaktadırlar.³⁷ Ancak hâkimlerin hem önanlayışlarının farkına varmaları hem de bu önanlayışlarının durumu anlama süreçlerini tahrif edip etmediğini kavrayabilmeleri için onların kendilerine karşı dürüst olmalarının gerektiği ileri sürülebilir.

Rollo May kişinin kendi fikirlerini ileri sürmezse, kendi varlığını dinlemezse kişinin kendine ihanet edeceğini de belirterek cesaretle kişinin kendine karşı dürüstlüğü arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır.³⁸ Bu doğrultuda İoanna Kuçuradi de Albert Camus' den yola çıkarak dürüstlüğü kişinin kendi kendisiyle olan ilişkiden hareketle bir durumda kişilerin

³⁵Gülriiz Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay, Ankara 2020, s. 68-72.

³⁶ Mithat Sancar/ Eylem Ümit, *Adalet, Adalet Biraz Es Geçiyor Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, TESEV Yayınları, İstanbul 2009, s. 32-33.

³⁷ Sancar,/ Ümit, 2009, s. 30-34.

³⁸ May, 2001, s. 40

yaptıklarıyla istediklerinin aynı olması olarak tanımlamaktadır.³⁹ Ancak kişilerin yaptıklarıyla istediklerinin aynı olabilmesi için zihin berraklığının elzem olduğu söylenebilir. Dolayısıyla başka insanlarla zihin berraklığını yitirmeden eşitliğe dayalı ilişki kurmanın da kişilerin en azından kendine yabancılaşmasını azaltacağı için kişilerin cinsiyetleri ne olursa olsun onların dürüst birer insan olmasına zemin hazırlayacağı ileri sürülebilir. Bu noktadan yola çıkıldığında kişinin kendine karşı dürüst olmasıyla cesaret arasında Gilligan'ın kurduğu bağlantı göz ardı edilmemelidir. Zaten kişilerin kendilerine karşı dürüst olmalarının onların açık fikirli insanlar olmalarına zemin hazırladığı ileri sürülebilir.

Kişilerin kendi kendileriyle kurdukları ilişkilerin onların açık fikirli insanlar olmasında önemli olsa da onların açık fikirli olmalarında başkalarıyla ilişki kurma biçimlerinin payının da büyük olduğu ileri sürülebilir. Bu noktadan yola çıkıldığında Uygur'un açık fikirli olabilmek için başkalarını ciddiye almak ve onları dikkatle dinlemenin önemine yaptığı vurgunun gözden kaçırılmaması gerekmektedir.⁴⁰ Zaten Noddings kendi ihtimam etiği anlayışını ilişkinin taraflarını dinleyerek onların doğru ve düşüncelerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini anlamının önemine vurgu yaparak ilke ve kurallara başvurmadan önce ilişkinin taraflarını dinlemenin önemi üzerine inşa etmektedir.⁴¹ Ancak başkalarını özellikle de kişilerin kendi önyargılarını ve önanlayışlarını gözden geçirmesini gerektirecek hususlar söz konusu olduğunda başkalarını dinleyebilmenin cesaret gerektirdiği rahatlıkla ileri sürülebilir. Dolayısıyla da hukukçulara hukuk eğitimleri boyunca nasıl cesaret kazandırılacağı hususunda Noddings'in görüşlerinin yabana atılmamalıdır. Özellikle de Noddings'in öğrencileri eğitim sürecinde cesaretlendirebilmek için öğrenciler ile hocalar arasındaki diyaloga dayalı bir eğitim anlayışına, hocalar ile öğrenciler arasında diyaloga dayalı bir eğitim olabilmesi için ilişkisel özerkliğe yaptığı vurgu da gözden kaçırılmamalıdır. Zaten ihtimam etiği teorisinin kilit noktalarından olan ilişkisel özerklik anlayışı da kişilerin belirli erdemleri nasıl kazanabilecekleri ve ilişki içinde oldukları başka insanları nasıl geliştirebilecekleri hususunda yol göstericidir.

Hâkimlere hukuk eğitimleri esnasında cesaret kazandırılmasının hâkimlerin adaletsizliği koşullarına ilgi gösterebilmeleri için de gerekli

³⁹Aslı Kaprol, "Kapılar – İoanna Kuçuradi Felsefesine Bir Bakış", 6 Kasım 2021, <https://mahaledebiyat.com/kapilar-ioanna-kucuradi-felsefesine-bir-bakis/> (E.T 12 Şubat 2023).

⁴⁰ Uygur, 2020, s. 68-73.

⁴¹ Noddings, 2003, s. 7-10.

olduğu iddia edilebilir. Bu noktadan hareketle Gülriz Uygur da hem kişi olmak için hem de başkalarını da kişi olarak görmeyi engelleyen şartları ve bu şartlar altında kişilerle ilgilemenin altını önemle çizmektedir. Zaten Uygur hâkimin işinin adaletsizliği görmek olduğundan yola çıkarak bunu sağlamak için hâkimin önündeki tek olayla ilgili olarak, değer ve değerler bilgisi ışığında dertlenerek ilgilenmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir.⁴²

Muhammet Özkes de bir insanların hayatları hakkında karar veren hakimlerin herkesin gördüğünden daha fazlasını görmesi, herkesin anladığından daha fazlasını anlaması ve herkesin kavradığından daha fazlasını kavraması gerektiğini ileri sürerek *hâkimlerin ilgiyle dinleyip bilgiyle karar vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır.*⁴³ *Özkes'in bilgiyle ilgi arasında kurduğu bağlantı çok önemlidir.* Ancak hâkimler cesur olmadıkları takdirde özellikle de kendi önanlayışları ve önyargılarını bir kenara bırakarak yargıladıkları kişileri ilgiyle dinlemeyecekleri için; onlar hakkında bilgiyle karar vermelerinin pek mümkün olmadığı söylenebilir. Bu noktadan yola çıkıldığında Gilligan ve Noddings'in cesaret/sizlik hakkındaki tespitlerinin hâkimlerin adaletsizliği ortaya çıkaran koşullara ilgi göstermelerinin önündeki engellerin anlaşılmasında yol gösterici olduğu ileri sürülebilir.

SONUÇ

Cesaret hâkimlerin sadece adil karar vermeleri için değil tüm yargılama süreçlerinin de adil olabilmesi için elzendir. Oysa ülkemizde hakimlerin önanlayışlarını ve önyargılarını gözden geçirmeleri gerektiren cinsel suçlardan kadın cinayetlerine devlete karşı suçlardan siyasi parti kapatmaya değin pek çok konuya ilişkin davalarda pek de cesur olmadıkları rahatlıkla söylenebilir.

Cesaret hâkimlerin sadece mizaçlarıyla alakalı bir husus olmayıp, onların işlerini adalete uygun biçimde yapmaları için gerekli erdemlerdendir. Ancak her insana olduğu gibi hâkimlere de cesaret gökten zembille inmemekte veya onların cesaretleri kendiliğinden kırılmamaktadır. Onların da cesaret kazanmaları veya kaybetmeleri hem başkaları ile hem de kendi kendileriyle ilişki kurma biçimlerine bağlıdır.

⁴² Uygur, 2020, s. 52-56.

⁴³ Muhammet Özkes, "Adil Yargılanmaya Tehdit: Bilgisiz Hâkim ve Avukat." *Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar*, Ankara 2007, Cilt 21, s. 102.

Yukarıda da belirtildiği gibi tahakküme dayalı ilişki ağları içinde kişilerin cesaretleri kırılmaktadır. Bu doğrultuda hukuk eğitimi hocaların öğrencilere tahakkümüne elverişli olduğunda bu eğitim esnasında öğrencilerin cesaretleri kırılmaktadır. Bu doğrultuda hakimlerin cesaretlerinin kırılması onların zihin berraklıklarını yitirmelerine neden olduğu için onların bilgiye ulaşma kanallarının tıkandığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu noktadan yola çıkıldığında Gilligan ve Noddings'in cesaret/sizliğe ilişkin görüşlerinin hâkimlerin cesaret kaybetme süreçlerini anlamaya elverişli olduğu kadar onlara nasıl cesaret kazandırılacağı hususunda da yol gösterici olduğu söylenebilir.⁴⁴

Elbette hâkimlerin cesaret/(i)sizliği sadece hukuk eğitiminin tahakküme elverişli yapısına indirgenemez. Hatta hakimlerin cesaret(i)/sizliği özellikle olağanüstü rejimlerle sınırlı olmayacak biçimde siyasal iktidarlar karşısındaki konumlarından da bağımsız düşünülemez. Ancak hakimlerin siyasal iktidar karşısındaki tutumlarının temelini de hukuk eğitimi esnasında atıldığı ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Aduğit Yavuz, *Etikte Duygu Akıl Çatışması Akılcı Perspektif*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2013.
- Bergman, Roger: "Caring For The Ethical Ideal: Nel Noddings on Moral Education", *Journal of Moral Education* Volume 33/2, 2004, ss. 149-162.
- Blum, Lawrence A.: "Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory." *Ethics*, 1988, C. 98, S. 3, ss. 472-491.
- Çekem, Karun: "Etik ile Politikanın Kesişiminde İhtimam", *Humanities Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2020, ss. 66-86.
- Freire, Paulo: *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. Dilek Hattatoğlu/ Erol Özbek), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.
- Gilligan, Carol: "In a different voice: Women's conceptions of self and of morality", *Harvard Educational Review*, Vol 47/4, 1977, ss. 481-517.

⁴⁴ Gilligan ve Noddings'in öğrencilere cesaret kazandırılması hususundaki tespitleri ne kadar yol gösterici olursa olsun onların cesaretin ne'liği hususuyla ilgilenmemiş oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Bu doğrultuda cesaretin ne'liğiyle cesaretle bilgi arasında bağ kurarak Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'teki cesaretle ilgili tespitlerinden hareketle Yavuz Aduğit'in yaptığı cesaret tanımı yol gösterici olabilir. Bkz. Yavuz Aduğit, *Etikte Duygu Akıl Çatışması Akılcı Perspektif*, Umuttepe Yayınları., Kocaeli 2013, s. 13. "*Cesaret en genel anlamıyla, korkulması ve korkulmaması gerekenlerin bilinmesidir. Demek ki, cesurca eylemlerde bulunmak, zorunlu olarak cesarete ilişkin bilgiye bağlıdır. Öyleyse cesaret bilgi gerektirir.*"
YÜHFD Cilt: XX Sayı:2 (2023)

- Gilligan, Carol: *In a Different Voice*, Harvard University Press, 2009.
- Gilligan, Carol: *Kadının Farklı Sesi Psikolojik Kuram ve Kadının Gelişimi*, (Çev. Duygu Dinçer, Fulden Arısan, Merve Elma), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Kaprol, Aslı: “Kapılar – İoanna Kuçuradi Felsefesine Bir Bakış”, 6 Kasım 2021, <https://mahaledebiyat.com/kapilar-ioanna-kucuradi-felsefesine-bir-bakis/>
- Karacan, Olcay: *İhtimam Etiğinden Hareketle Hukuk Eğitiminin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
- May Rollo: *Yaratma Cesareti*, Çeviren Alper Oysal, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Noddings, Nel: *A Feminine Approach to Ethics Moral Education*, University of California Press, Second Edition, 2003.
- Noddings, Nel: *Starting at Home: Caring and Social Policy*, University of California Press, 2002.
- Noddings, Nel: *The Challenge to Care in Schools: an Alternative Approach to Education*, New York Teachers College Press, 1992.
- Özdemir, Nadire: “Aile Hukuku ve İlişkisel Özerklik”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 4, 2015, ss. 45-53.
- Özekes, Muhammet: “Adil Yargılanmaya Tehdit: Bilgisiz Hâkim ve Avukat.” *Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar*, Ankara 2007, Cilt 21, s. 102.
- Sancar, Mithat / Ümit, Eylem: *Adalet , Adalet Biraz Es Geçiyor Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, TESEV Yayınları, İstanbul 2009.
- Sancar, Mithat, “Devlet Akli Kısılcısında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları”, İstanbul, 2020.
- Şimsek, Emre: “Nel Noddings’in İhtimam Etiği perspektifinden Hukuk Fakültelerinde Grup Çalışmaları: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ‘Hukuka Felsefeyle Bakmak’ Grubu Örneği”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2022, ss. 725-744.
- Uygur, Gülriz: “Students’ Perception and Legal Education”, *Academic Learning in Law: Theoretical Positions Teaching Experiments and Learning Experiences*, (Eds. B.V. Klink - U. D. Vries), Edward Elgar Publishing, 2016, ss. 223- 243.
- Uygur, Gülriz: *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay, Ankara 2020.